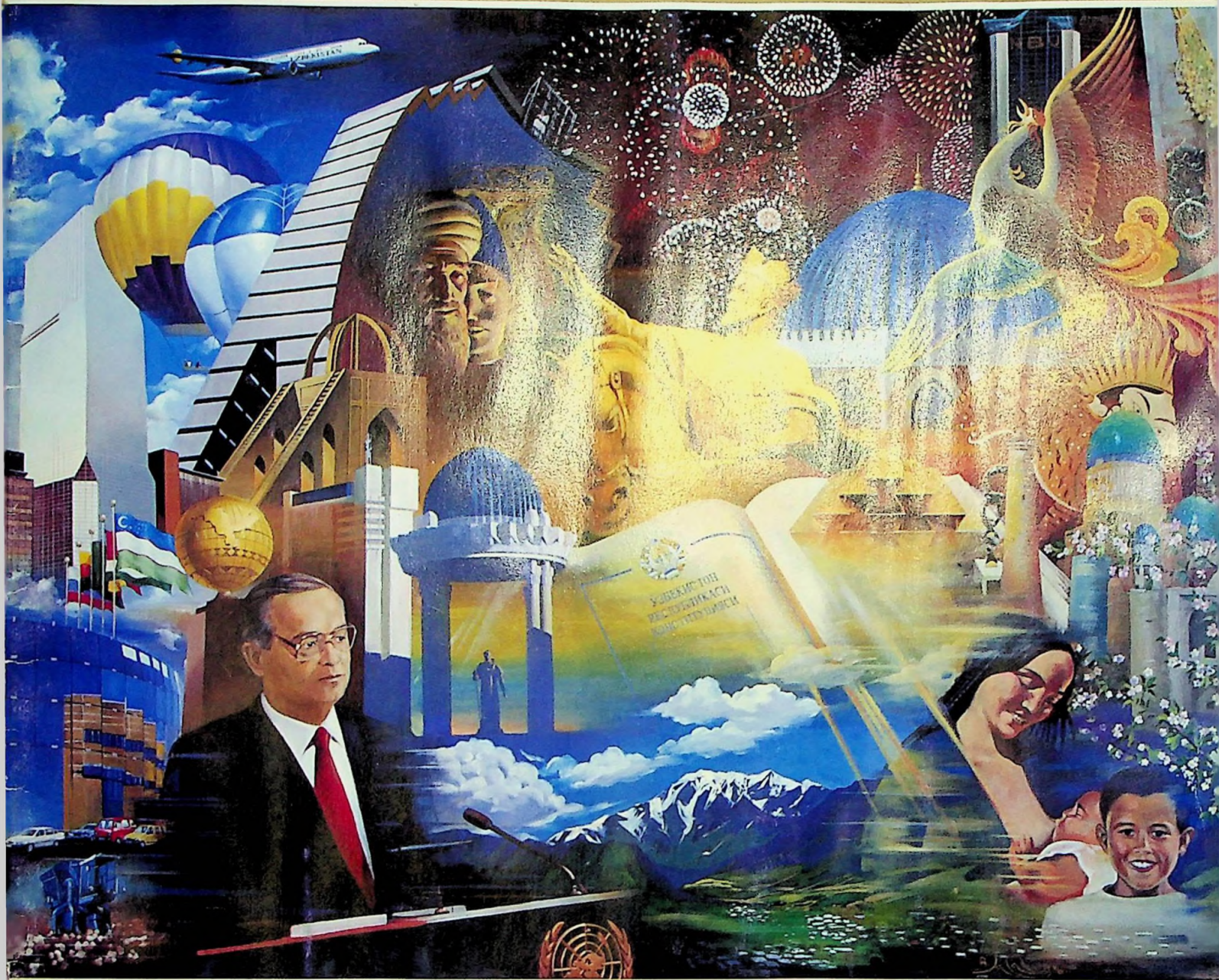

Ўзбекистон Республикаси Президенти хузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси

УНУТИЛМАС СИЙМОЛАР

Жадидчилик ҳаракатининг намояндалари

1233/2

УПУТЛИВАС СХАНОЗАР.

КАДИДЧИЛИК ХАРБАТИНИЧИ
КАНОНЛА-ЛАРИ. 1999.

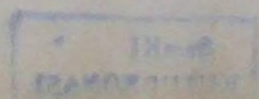
Ўзбекистон Республикаси Президенти хузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси

УНУТИЛМАС СИЙМОЛАР

Жадидчилик ҳаракатининг намояндалари

«Академия»

ТОШКЕНТ-1999

... Юртимизда тарихий шахслар, шахарлар, маданий ёдгорликларни эъзозлаш, авайлаб-асраш, ҳурматини жой-жойига қўйиш яхши анъанага айланиб қолди. Бу ерда гап тантанада эмас, муҳими, биз аждодларимизни ўз даврида келажак авлодлар учун қолдирган салмоқли мероси, ижобий ишлари, керак бўлса, умумжаҳон цивилизациясига қўшган хиссаларини қадрлашимиздадир. Албатта, ҳар бир миллат ўз ота-боболарини эслаши зарур... Чунки миллат, давлат, жамият тақдири ҳал бўлаётган паллада ўзлигимизни англаш, маънавий илдизларимизни унутмаслик катта аҳамиятга эга.

... маънавият, маърифатни тарғиб қилиш эса ҳар бир зиёлининг виждон ишидир. Маърифатчи фидойи бўлмоғи керак.

... XX аср бошидаги маърифатчилик ҳаракатининг намояндалари бойлик учун, шон-шухрат учун майдонга чиқишмади. Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунаввар қори, Фитрат, Таваллоларга мактаб очганлари, халқни ўз ҳақ-ҳуқуқларини танишга даъват этганлари учун биров маош тўлаганми? Биров уларга ойлик берганми? Албатта, йўқ! Улар ўт билан ўйнашаётганларини, истибдодга қарши курашаётганлари учун аёвсиз жазоланишларини олдиндан яхши билишган. Била туриб, онгли равишда мана шу йўлдан борганлар. Чунки виждонлари, иймонлари шунга даъват этган.

... Ўз тарихини билган, ундан рухий қувват оладиган халқни енгиб бўлмас экан, биз ҳаққоний тарихимизни тиклашимиз, халқимизни, миллатимизни ана шу тарих билан қуроллантиришимиз зарур.

1233/2

Ислом ҚАРИМОВ

Х у р м а т л и ў қ у в ч и !

Мустақиллик юртимизга, халқимизга, ҳар биримизга ўзлигимизни англаш имкониятини, иймон ва эътиқодимизни қайтариб берди. Буюк тарихимизни ҳолисона, янги тдан ўрганиб, янги авлодга бой маданий меросга эга эканлигимизни етказиб бериш имкони туғилди. Шу жумладан, тараққиёт, истиқлол йўлида ўз ҳаётини аямаган улуг сиймоларнинг номларини тиклаш ва абадийлаштириш вақти етди.

Яқин ўтмишимизга назар ташлаб қисқа, лекин буюк ижтимоий-маданий ҳодисалар билан катта бир тарихий даврга тенг келадиган, XIX аср охири — XX аср бошларидаги жараёнларни кўздан кечирсак, ўнлаб закий ва фидойи сиймоларга дуч келамиз.

Жадидчилик деб аталган миллий ҳаракат бағрида шаклланиб, шуҳрат топган бу зотлар билим салоҳиятлари, жонфидоликлари, инсонийлик хислатлари ва, энг муҳими, ижтимоий-маънавий, сиёсий ғоялари билан тарихимиз соғномаларидан абадий жой олдилар.

Туркистон чор Россияси томонидан забт этилиб, мустабид тузум орқали таназзулга юз тутганлиги, халқнинг оғир иқтисодий аҳволи, жаҳоннинг тараққий этган мамлакатларидан иқтисодий жихатдан орқада қолиши, маданий қолоқлик, ижтимоий онгдаги тургунлик, миллий қадриятларнинг топталганлиги жадидларни жаҳон тажрибасидан фойдаланиб, тезликда бу ҳолатдан чиқиш йўллари излаб топишга чорлади. Маърифатчиликдан бошланган жадидчилик 1917 йилга келиб кучли сиёсий ҳаракатга айланди. Жадидларнинг орзу-умидлари, хатти-ҳаракатлари, беаёв курашларининг натижаси — Туркистон Мухториятининг ташкил этилиши бўлди. Унинг большевиклар томонидан тор-мор этилиши миллий ривожланиш мустабид тузум манфаатларига мос келмаслигидан, кизил империя сиёсати мамлакатдан фақат мустамлака, хом ашё базаси сифатида фойдаланиш эканлигидан далолат берарди. Шунинг учун миллатимиз жадидлари бирма-бир махв этилди, уларнинг азиз номларини халқ хотирасидан ўчиришга ҳаракат қилинди. Лекин халқ уларни унутмади. Уларнинг орзу-умидлари 1991 йилда амалга ошди. Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов мустақилликка эришилган кунданок истиқлол йўлида жонини фидо қилган қаҳрамонлар номлари орасида жадидлар номини алоҳида эҳтиром билан тилга олди. Юртбошимиз Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунаввар қори, Абдулла Авлоний, Чўлпон, Фитрат, Усмон Носир сингари халқимизнинг эрки ва озодлиги йўлида жонини тиккан минглаб миллатимиз фидойиларининг хотираларини тиклаш учун, аввало, уларга ўхшаб фидойи бўлиш керак, дедилар, чунки мустақилликни мустаҳкамлаш бизнинг кўлимизда, ёш, баркамол авлод кўлида ва “маърифатпарварлик биз учун бугун ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ, йўқотмайди ҳам”.

Тақдим этилаётган тўплам ёш авлод, ўқувчи, ўқитувчи ва кенг жамоатчиликни Туркистон, Бухоро ва Хоразм жадидчилик ҳаракатининг энг йирик вакиллари билан таништиради. Ушбу тўплам катта ишнинг бир дебочаси, чунки миллат фидойиларининг сони бу ерда берилган 20 та исм билан чекланмайди, албатта. Лекин берилган биографик маълумотлар ва рассомлар чизган портретлар Ватан туйғуси билан яшаган, миллий ғоя асосида фаолият кўрсатган ва истиқлолга интилган миллат фидойилари ҳақидаги тасаввурларни кенгайтиради ва миллий ғурур, ватанпарварлик хиссиётларини кучайтиради, деб ишонамиз.

7/1/99

АБДУЛЛА АВЛОНИЙ

(1878–1934)

Янги давр ўзбек маданияти, адабиётининг асосчиларидан бири, болалар адабиёти, ўзбек миллий театри, драматургияси, матбуоти, ўзбек миллий педагогикасининг тамал тошини қўйган, халқимизнинг асл фарзанди Абдулла Авлонийдир.

Авлоний 1878 йил 12 июлда Тошкентнинг Мерганча маҳалласида тўқувчи Миравлон ака оиласида таваллуд топди. Аввал Ўқчидаги бошланғич мактабда, сўнг шаҳар мадрасаларидан бирида таҳсил олди. Бироқ кўпроқ мустақил ўқиб-ўрганди, тез орада ўз даврининг саводхон, маърифатпарвар кишисига айланди. Авлоний асримиз бошларида ўлкамизда авж олган жадидчилик ҳаракатининг фаол иштирокчиси сифатида миллат болаларини саводхон қилиш, улардан етук олимлар, мутахассислар тайёрлаш, Ватанни озод кўриш, фаровон этиш йўлида фидойилик билан меҳнат қилди. Ана шу мақсадда жуда кўп соҳаларда фаол иш олиб борди. 1907 йилда ўз уйида “Шухрат” номли газета нашр қилди. У маҳалласида янги усулдаги мактаб очди. “Усули жадид” мактаблари учун тўрт қисмдан иборат “Адабиёт ёхуд миллий шеърлар”, “Биринчи муаллим”, “Иккинчи муаллим”, “Мактаб гулистони”, “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” каби дарслик ва ўқиш китоблари тузди. Мактаб-маориф ишларига ёрдам кўрсатиш мақсадида хайрия жамияти ташкил қилди. “Нашриёт” ширкати тузиб, Хадрада “Мактаб кутубхонаси” китоб дўконини очди.

Абдулла Авлоний ўзбек театрининг тараққиётида ҳам алоҳида хизмат кўрсатди. Унинг “Турон” труппаси (1913) ўлкамизда ташкил этилган биринчи профессионал театр труппаси эди. Адиб драматургияда ҳам унумли фаолият олиб борди. Татар, озарбайжон драматургларининг асарларини ўзбек тилига таржима қилди, ўзи ҳам “Пинак”, “Адвокатлик осонми”, “Биз ва сиз” номли пьесалар ёзиб, сахнага қўйди.

Февраль ва октябрь воқеаларидан сўнг Авлоний “Турон” номли газета нашр этиб, унда илғор қарашларни илгари сурди.

1919–1920 йилларда Афғонистон элчихонасида бош консул вазифасида ишлади. Хизматдан қайтгач, маърифатпарварлик фаолиятини давом эттирди. Ҳарбий ўқув юртида, Ўрта Осиё давлат университетиде ўзбек тили ва адабиётидан дарс берди, профессор даражасига кўтарилди.

Маърифатпарвар адиб, драматург, педагог, ношир ва жамоат арбоби Абдулла Авлоний 1934 йил 25 августда Тошкентда вафот этди. Тошкентдаги Боткина қабристонига дафн этилган.

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ

(1894—1938)

Абдулла Қодирий янги давр ўзбек адабиётининг асосчиларидан бири, ўзбек миллий романчилик мактабининг тамал тошини қўйган буюк адибдир.

У 1894 йил 10 апрелда Тошкентда боғбон оиласида тугилган. 9-10 ёшларида эски усул мактабда таҳсил кўради. Сўнг рус-тузем мактабида ўқийди. 17-18 ёшларида бир савдогарга приказчиликка ёлланиб, уч-тўрт йил ишлайди. Сўнг боғбонлик билан тирикчилик ўтказди.

Абдулла Қодирий ижоди 1913—1914 йилларда бошланди. У шу йиллари барча илғор фикрли ёшлар қатори жадидчилик ҳаракатига қўшилган ва ўзининг илк асарларида маърифат, миллат тараққиёти ва ҳурлиги ғояларини тарғиб эта бошлаган. Қодирий дастлаб маърифий шеърлар ёзди. “Аҳволимиз”, “Миллатимиз”, “Тўй” каби шеърлари жадид матбуотида эълон қилинади.

1915 йили у Бехбудийнинг “Падаркуш” фожиаси таъсирида “Бахтсиз куёв” пьесасини ёзади. Сўнг ўзи “миллий рўмон” деб атаган “Жувонбоз” хикоясини яратади. Бу асарлар ҳам аввало маърифатпарварлик қарашлари маҳсули бўлиб, жамиятдаги чиркин иллатлар ва қолоқ урф-одатларни кескин танқид қилишга йўналтирилган.

1916 йилда ёзилган “Улоқда” хикояси А.Қодирий ижодида бадиий изланишлар ривожини кўрсатадиган муҳим ходисалардандир.

1917 йил февраль ва октябрь воқеаларидан кейин А.Қодирий ҳаётида ҳам, ижодида ҳам ўзгаришлар рўй берди. У шўро идораларида ишлади. “Иштирокиюн” ва “Қизил байроқ” газеталарида адабий ходим, “Муштум” журнали ташкилотчиларидан бўлди. Москвада В.Брюсов номидаги журналистлар институтида таҳсил олди.

А.Қодирий 1925—1926 йилларда “Ўтган кунлар” романини эълон қилади. Бу тўлақонли реалистик илк ўзбек романи бўлиб, Қодирийнинг жадидона сиёсий қарашлари юксак бадиий ифодасини топган асар эди.

1928 йили ёзувчи “Меҳробдан чаён” романини эълон қилди. Бу роман ҳам адибга катта шухрат келтирди. Бундан ташқари, А.Қодирий “Обид кетмон” қиссасининг, “Тошпўлат тажанг нима дейди?”, “Қалвак маҳзумнинг хотира дафтарида” туркум сатирик хикояларининг, рус ва ғарб адабиётидан ўгирилган қатор таржималарнинг ҳам муаллифидир.

Абдулла Қодирий 1937 йил сўнглирида хибсага олинди, 1938 йил 4 октябрда Тошкентда Бўзсув бўйида қатл этилади.

АБДУРАУФ ФИТРАТ

(1886—1938)

Йирик давлат ва сиёсат арбоби, шоир ва олим, носир ва драматург, маърифатпарвар Фитрат 1886 йили Бухорода зиёли оиласида дунёга келди. Дастлаб эски мактабда ўқиди, кейин Мирараб мадрасасида тахсилни давом эттирди.

Асримиз бошларида вужудга келган “Тарбияи атфол” жамияти кўмагида 1909—1913 йилларда Истамбулда тахсил олди. Бу ерда кизгин ижод килди. Шунинг самараси ўларок, 1911 йили “Сайха” (“Чорлов”) номли шеърий тўпламини чоп эттиради. Туркиядан қайтгач, Бухорода ўқитувчилик қилади. “Ёш бухороликлар” харакатида фаол иштирок этади, унинг бош мафкурачиси, гоъвий йўлбошчиларидан бирига айланади.

1917 йил апрелидан 1918 йил мартагача Самарқандда чиқиб турган “Хуррият” газетасига муҳаррирлик қилади. 1918 йили Фитрат Тошкентга келади.

У бу ерда асосан илмий, ижодий, маърифий ишлар билан кўпроқ банд бўлди. У бир қатор дарсликлар тузади, “Чигатой гурунги” номли ижтимоий-адабий ташкилотда фаол иштирок этади.

1921 йили Бухорога таклиф этилади. У халқ хўжалигининг бир қатор соҳаларини яхшилашда, айниқса, маориф соҳасида сезиларли ишларни амалга оширади. Унинг ташаббуси билан бир гуруҳ иқтидорли ёшлар Истамбул, Берлин, Москва каби шаҳарларга ўқишга юборилади. Бухоро мактаблари учун ўқув қуроллари, дарслик ва қўлланмалар нашр этиш йўлга қўйилади.

Фитрат 1921—1922 йилларда бир қатор юқори лавозимларда ишлаб, ўзининг давлат арбоби сифатидаги истеъдодини кўрсата олди.

У 1923—1924 йилларда Москва ва Ленинградда яшади, Шарқ тиллари институтида ишлади. Турк, араб, форс тиллари ва адабиётдан ёшларга дарс берди. Ленинград дорилфунуни профессорлигига сайланди. “Абулфайзхон”, “Бедил”, “Киёмат”, “Шайтоннинг тангрига исёни” каби асарлар ёзиб, чоп эттирди. Москвадан қайтгач, республикамизнинг илмий, маданий-маърифий ҳаётида фаолият кўрсатади.

Фитрат тилшунос олим сифатида ўзбек тилининг қоидалари тўғрисида “Сарф”, “Нахв” асарларини ёзди.

Мусикашунос олим сифатида “Шашмақом”, “Ўзбек классик мусикаси ҳам унинг тарихи”, “Шарқ мусикаси” каби тадқиқотлар яратди. 30-йилларда у илмий-тадқиқот муассасаларида, ўқитувчилар малакасини ошириш институти ва дорилфунунда ишлади.

1937 йили “халқ душмани” сифатида хибсга олинди, 1938 йили Тошкент шаҳрининг ҳозирги Юнусобод тумани Бўзсув қирғоғидаги қатлгоҳда отиб ташланди.

АБДУЛВОҲИД БУРҲОНОВ – МУНЗИМ

(1875–1934)

Маърифатпарвар шоир, давлат ва жамоат арбоби Мирзо Абдулвоҳид Бурҳонов 1875 йили Бухорода таваллуд топади. Дастлабки таълимни эски мактабда олади.

XIX асрнинг 90-йилларидан Абдулвоҳид Бурҳонов Мунзим таҳаллуси билан маърифий шеърлар ёза бошлайди, кейинчалик эса амалий фаолиятида ҳам маърифатпарварлик билан шуғулланади. XX асрнинг биринчи ўн йиллигида Мунзим янги усулдаги мактаб очиш учун ҳаракат қила бошлайди. Бухородаги дастлабки жаҳид мактабининг очилиши ҳам унинг номи билан боғлиқ. У 1908 йили Самарқандга бориб, жаҳид мактабларидаги ўқитиш услубини ўрганади ва шу йили ўз ҳовлисида жаҳид мактаби, 1909 йилда эса катта ёшлагилар учун кечки мактаб ташкил этади.

Бухорода 1909 йилдан шаклланган жаҳидлар ташкилоти аввал маърифатпарварлик ишларини олиб борди. Мунзим бу ташкилот ишига фаол қатнашиб, шу йили бир қатор ҳамфикрлари билан “Тарбияи атфол” жамиятини тузишда иштирок этди. Бу жамият бухоролик маърифатпарварлар ва хур фикрли зиёлилар ўртасида илғор демократик ғояларни тарғиб этиб, халқнинг сиёсий онгини уйғотишда катта аҳамият касб этди.

1917 йил февраль инқилобидан сўнг Бухоро жаҳидлари А.Бурҳонов бошлиқ эски жаҳидларга, Ф.Хўжаев ва А.Фитрат бошлиқ янги жаҳидларга бўлинади. Биринчи гуруҳнинг асосий фаолияти маърифатпарварлик бўлса, иккинчи гуруҳ кенг ислохотлар тарафдори эди. Кейинчалик бу икки гуруҳнинг бирлашуви натижасида “Ёш бухороликлар” партияси тузилиб, Мунзим унга раис этиб сайланади.

1918 йилдан 1920 йилнинг сентябригача Мунзим Тошкентда яшайди. Бухоро Халқ Совет Республикаси тузилгач, у аввал Марказий ижроия қўмитаси раисининг ўринбосари, кейинчалик Халқ маорифи нозирини, Соғлиқни сақлаш нозирини лавозимларида ишлайди.

Халқ маорифи нозирини лавозимида ишлаган Мунзим 1922 йил июнида миллий кадрлар, хусусан, муҳандислар тайёрлаш мақсадида бир гуруҳ бухоролик ёшларни Германияга юбориш тўғрисидаги БХСР ҳукумати қарорининг қабул қилинишига катта ҳисса қўшади. Шу қарорга асосан, у мазкур ишни ташкил этиш бўйича комиссия раиси этиб тайинланган эди. 1922 йилнинг ёзида Мунзимнинг шахсан ўзи бухоролик 44 кишини Германияга олиб бориб, Берлиндаги ўқув юртларига жойлаштиради.

1920-йилларнинг ўрталаридан бошлаб Мунзим ўзини тамоман ижодий ва публицистик фаолиятга бахшида этади.

Абдулвоҳид Мунзим 1934 йилда узок давом этмаган касалликдан сўнг вафот этади.

АБДУЛҲАМИД ЧЎЛПОН

(1897–1938)

Абдулхамид Сулаймон ўгли Чўлпон янги ўзбек шеърятининг асосчиларидандир.

Чўлпон 1897 йили Андижон шаҳрида зиёли оилада дунёга келган. Чўлпон бошлаб эски мактабда, сўнг мадрасада ўқийди. Андижондаги рус-тузем мактабида таълим олади. Шарқ адабиёти, араб, форс тилларини ўзлаштиради, рус тили ва адабиётини ўрганadi. Чўлпон 10-йилларнинг ўрталаридан ижтимоий ва ижодий фаолият билан шуғуллана бошлайди. У “Қаландар”, “Андижонлик”, “Чўлпон” тахаллуслари билан матбуот нашрларида мақола, шеър ва турли хабарлар билан чиқиб туради.

Унинг “Дўхтир Муҳаммадёр”, “Ватанимиз Туркистонда темир йўллар”, “Адабиёт надир?” каби илк хикоя ва мақолаларида ҳамда ўнлаб шеърларида жадидчилик гояларининг ошқора ифодаланганини кузатишимиз мумкин.

Шоирнинг қисқа умри давомида “Тонг сирлари”, “Уйғониш”, “Булоқлар” каби шеъррий тўпламлари нашр этилган. Унинг театр соҳасида қилган ишлари ҳам алоҳида эътиборга сазовор. Чўлпон ўзбек давлат драма театрида адабий эмакдош вазифасида ишлаш билан бирга ўнга яқин пьесалар, театр мақолалари яратган, унинг “Ёркиной”, “Ўртоқ Қаршибоев”, “Чўрининг исёни”, “Муштумзўр”, “Замона хотуни” каби сахна асарлари ўзбек драматургияси тараққиётига муҳим ҳисса бўлиб қўшилди.

Чўлпон “Кеча ва кундуз” номли роман эълон қилиб, ўзбек романчилиги ривожига ҳам катта таъсир кўрсатди. Бу асарида халқимизнинг аср бошларидаги ҳаёти манзараларини тасвирлар экан, истибдод ва жаҳолат миллатнинг тараққиётини ва хурлигини бўғувчи манфур ҳодисалар эканини бадий акс эттиради.

Ўзбек адабий таржима мактабининг ривожланишида ҳам Чўлпоннинг бекиёс ҳиссаси бор. У М.Горькийнинг “Она” романи, А.С.Пушкиннинг “Дубровский”, “Борис Годунов” ҳамда Шекспирнинг “Ҳамлет” трагедиясини ва яна ўнлаб хорижий асарларни ўзбек тилига мохирлик билан ўгиради.

Чўлпон бутун онгли ҳаёти давомида ўз Ватанининг озодлиги, эрки, келажаги учун қайғурди ва ёниб шеърлар ёзди, турли жанрларда асарлар яратди. У 1928 йилдан бошлаб то умрининг охиригача тазйиқ остида яшади, чунки унинг бутун ижодида миллий гоя қизил ип бўлиб ўтган. У мустабид тузум остида эзилиб ётган миллатни, халқни куйлар эди. Лекин тазйиқлар ниҳоятда кучайган бир шароитда ҳам ўз эътиқодидан қайтмади. Ана шу эътиқоди ва иродаси туфайли 1937 йил қатағон қурбони бўлди.

Чўлпон 1938 йил 4 октябрда Тошкентда Бўзсув бўйида қатл этилади.

АШУРАЛИ ЗОҲИРИЙ

(1885–1937)

Таникли маърифатпарвар, йирик тилшунос, лугатшунос, адабиётшунос олим, журналист ва таржимон, Туркистондаги жадидчилик ҳаракатининг кўзга кўринган намояндаларидан бири Ашурали Зоҳирий 1885 йили Қўқонда тугилган. У дастлаб Қўқондаги Мадалихон мадрасасида таҳсил кўради, араб ва форс тилларини пухта эгаллайди, ўзбек ва форс-тожик мумтоз адабиётини ўрганади. Ҳар томонлама билим соҳиби бўлган А.Зоҳирий 1907 йилдан бошлаб рус-тузем мактабида, шунингдек, жадид мактабида ўзбек тили ва адабиётидан дарс беради. 1912—1919 йилларда эса педагогик фаолият билан бирга журналист сифатида ҳам кизгин иш олиб боради. 1917—1918 йилларда Туркистон Мухторияти ҳукуматининг барпо этилиши А.Зоҳирий фаолиятига янгича йўналиш бағишлайди. У “Эл байроғи” газетасига муҳаррирлик қилиб, Мухторият гоёларининг кенг халқ оммаси ўртасида тарқалишига муносиб ҳисса қўшади.

А.Зоҳирий фаолиятининг 1917 йилдан кейинги асосий йўналиши маърифатпарварлик билан боғлиқ. У Қўқондаги биринчи дорилмуаллимнинг ташкилотчиси ва дастлабки замонавий мактабларнинг муаллими сифатида Фарғона водийси учун кўплаб ўқитувчиларни етиштириб берди. У асос солган дорилмуаллимнинг кейинчалик педагогик техникумга айлантирилди. 1930 йили эса шу техникум базасида Фарғона давлат педагогика институти ташкил этилди.

А.Зоҳирий эркпарвар гоёлари учун 1929 йил ноябрида хибсга олиниб, ўн йил муддатга озодликдан маҳрум этилди. Қамок муддатини тугатгач, аллома яна сеvimли касби — маърифатпарварлик билан шуғулланади. Аммо 1937 йилда катагон бўрони авж олгач, у яна қамокқа олиниб, ўша йилнинг 4 декабрида отиб ташланади.

А.Зоҳирий қабрининг қаердалиги номаълум.

АБДУҚОДИР ШАКУРИЙ

(1875–1943)

Маърифатпарвар, педагог Абдуқодир Шақурий 1875 йилда Самарқанднинг Ражабамин кишлоғида боғбон оиласида туғилди.

Шақурий эски усулдаги мактабни тамомлаганидан кейин Самарқанд шаҳридаги мадрасага ўқишга киради. Шақурий рус гимназиясига бориб, унинг ички тартиб қоидалари ва ўқитиш усуллари билан танишади. Шундан кейин ёш муаллимда ўз халқининг болалари учун ҳам шу тартибдаги янги мактаб ташкил қилиш орзуси пайдо бўлади.

Абдуқодир Шақурий Самарқанд гимназиясида кўрган ва ўзи орзу қилган янги ўқитиш усуллари Россиянинг турли жойларида яшаган бошқа туркий халқларда ҳам мавжудлигини газеталардан билиб олади.

Шақурий дўстлари ёрдамида Қўқон шаҳрига боради ва у ерда янги мактабдаги ўқитиш усуллари билан танишади. Самарқандга қайтиб келгач, ўз қишлоғи Ражабаминда 1901 йилнинг кузида биринчи янги усулдаги мактабни ташкил қилади.

Шақурий мактабининг шухрати кенг тарқала бошлади, Ўрта Осиёдаги бошқа маърифатпарвар кишиларнинг диққатини жалб этди.

Шақурий фақат ўқитувчилик қилиш билангина чекланиб қолмаган, у ўз мактаби учун дарсликлар ёзиб, уларни ўз маблағлари ҳисобига нашр қилдирган. Масалан, унинг “Раҳнамои савод” (“Савод чиқариш қўлланмаси”) деб аталган китоби шу тариқа чоп этилган.

Шақурий дастлаб қизлар учун ҳам янги усулдаги мактаб ташкил қилган. Унда ўзи раҳбарлигида рафикаси муаллималик қилган. Кейинчалик ўғил ва қиз болалар гуруҳини бирлаштириб ўқита бошлаган.

1921 йилда Самарқанд шаҳридаги 13-мактабга мудир қилиб тайинланади. У болаларни тарбиялаш, ўқитишга катта ғайрат билан киришди, кўп йиллар давомида шу мактабнинг мудирини ҳамда она тили ва адабиёт ўқитувчиси вазифаларида ишлади.

1925 йилда А.Шақурийнинг ташаббуси билан қишлоқ аҳолиси ўз маблағлари ҳисобига тўрт синфли янги мактаб қуриб ишга туширади.

Абдуқодир Шақурий 1943 йилда вафот этади.

БОБООХУН САЛИМОВ

(1874–1929)

Давлат ва сиёсат арбоби, маърифатпарвар Бобоохун Салимов 1874 йили Гурлан беклигида козикалон Салимохун оиласида дунёга келди. Асли исми Муҳаммад бўлиб, унга хурмат юзасидан Бобоохун деб тахаллус берилган. У бошлангич таълимни олгач, Хива шаҳридаги Оллоқулихон мадрасасида таҳсилни давом эттиради. Араб, форс, рус тилларини ўрганади, шеърлар машқ қилади. 1910—1918 йилларда Хива хони Асфандиёрхон саройида отаси ўрнида шайхулислом лавозимини адо этади. 1917 йил Хивадаги инқилобий воқеаларда иштирок этиб, парламент сифатида ташкил этилган Мажлис аъзолигига сайланади. 1918—1920 йилларда Тўрткўлда яшаб, “Ёш хиваликлар” партиясига аъзо бўлиб киради. 1920 йили халқ вакилларининг Бутунхоразм I қурултойида Хоразм Халқ Совет Республикасининг Адлия нозири лавозимига сайланади. Кейинчалик у Хоразмдаги мактаб, маориф ишларида қатнашади. 1924 йилда Хоразм рухонийларининг I қурултойи чақирилиши ва ўтказилишига раҳбарлик қилди.

Б.Салимов ислом гоёлари асосида янгиликка интилишга, шариатда тенгликка эришишга, хон амалдорларининг ҳуқуқлари билан ўсиб келаётган савдогарлар ва саноатчилар, хунармандлар ва зиёлилар ҳуқуқларини тенглаштиришга интилди. Дастлаб у хонликда майда ҳуқуқий ва иқтисодий ислохотларни амалга ошириш билан тараққиётга эришиш мумкин, деб ҳисоблаган.

Бобоохун Салимов 20-йиллар охирида коммунистик тоталитар тузум томонидан зиёлиларнинг таъкиб қилиниши натижасида давлат ишларидан четлаштирилади. Унинг қарашлари, мақсад ва гоёлари большевистик сиёсатга зид эди. Шунинг учун у 1929 йил 10 май куни кечқурун совет ҳокимияти томонидан судсиз, сўроқсиз отиб ўлдирилади.

Бобоохун Салимов қабрининг қаердалиги номаълум.

ИСҲОҚХОН ТҶҲРА ИБРАТ

(1862–1937)

Исҳоқхон Ибрат маърифатпарвар шоир, забардаст тилшунос, тарихшунос олим, илк ўзбек матбаатчиларидан бўлиб, 1862 йилда Наманган яқинидаги Тўрақўрган қишлоғида тугилган.

Дастлабки маълумотни эски мактабда, сўнгра онасининг қўлида олади. Кейинрок Қўқонга бориб мадрасага ўқишга киради.

Исҳоқхон Ибрат 1886 йилда мадрасани тугатиб, Тўрақўрганга қайтиб келади. У ўз фаолиятини педагог сифатида қишлоқда маърифат тарқатиш билан бошлади. Ўша йили эски маҳаллий мактаблардан анча фарқ қилувчи янгича мактаб очади.

Исҳоқхон Ибрат 1887 йилда ҳаж сафарига отланади. Сўнг у Шарқ мамлакатлари бўйлаб саёхатни давом эттиради. Европанинг Истамбул, София, Афина, Рим каби марказий шаҳарларида бўлди, анча вақт Жидда шаҳрида истиқомат қилади, Бомбей ва Калькуттада яшайди. Исҳоқхон у ерларда кўп ишлатиладиган араб, форс, хинд-урду ва инглиз тилларини мукамал ўрганди. У 1896 йилда ўз ватанига қайтиб келди. 1901 йилда “Лугати ситта алсина” асарини босмадан чиқаради. Мазкур лугат жадид мактабларида шарқ ва рус тилларини ўрганишда бирдан-бир қўлланма сифатида фойдаланиб келинди.

Исҳоқхон Ибрат 1912 йилда ёзувлар тарихига бағишланган “Жомеъ ул-хутут” (“Ёзувлар мажмуаси”) асарини яратди ва ўз матбааси “Матбааи Исҳоқия”да босмадан чиқарди.

Ибрат чин қалбдан ўз халқининг илми, маърифатли бўлишини истади. Кейинги 20 йил ичида 14 та илмий-тарихий, лингвистик асар ёзди. 30 йиллик поэтик ижодининг мажмуи бўлмиш “Девони Ибрат” шеърлар тўпламини тузди. Тарихшуносликка оид “Тарихи Фаргона”, “Тарихи маданият” ва “Мезон уз-замон” илмий асарларини яратди.

Ибратнинг сўнги йиллардаги ҳаёти анча таҳликали ўтди. 1935 йилдан эътиборан у ҳамма лавозимлардан олиб ташланди. 1937 йилнинг апрель ойида 75 ёшли кекса шоир ва маърифатпарварни хибсга оладилар. Ибрат Андижон турмасида вафот этади.

Исҳоқхон Ибрат қабрининг қаердалиги номаълум.

МАҲМУДХҶА БЕҲБУДИЙ

(1875—1919)

Жадидчилик ҳаракатининг даргаси, буюк маърифатпарвар Маҳмудхўжа Беҳбудий 1875 йилнинг 19 январиди Самарқандда рухоний оиласида туғилди.

Тоғаси Муҳаммад Сиддиқ ёрдамида хат-савод чиқаради. Эски мактаб-мадрасада ўқийди. Араб тилини ўрганadi. Қозихоналарда мирзалик, қозилик вазифаларида ишлайди. 1893—1900 йилларда Маккага ҳаж сафарига боради.

1903—1904 йилларда Москва, Петербург, кейинроқ Қозон, Уфа шаҳарларига боради. 1914 йилда Арабистон, Миср, Туркия каби бир қатор мамлакатларда бўлади.

У ўз даврининг йирик исломшуносларидан бири, муфтилик рутбасига эришган зот эди. Беҳбудий шу билан бирга ҳамиша бидъатга қарши кураш олиб борди ва ўз асарларида динни тўғри тушунишга ва тарғиб этишга даъват этди.

Вақтли матбуот саҳифаларида замонасининг долзарб мавзуларига бағишланган ижтимоий-сиёсий, тарихий-адабий мақолалари билан фаол иштирок этади. Унинг 10-йиллар Туркистон матбуотида 300 дан ортиқ мақолалари эълон қилингани маълум. Ушбу мақолаларнинг марказида мактаб, маориф, маданият, маърифатпарварлик гоъларининг тарғиботи туради.

1913 йилда у Самарқандда “Самарқанд” газетаси ва “Ойна” журналини ташкил этади. Ҳар иккала нашрнинг асосини маърифат-маданият, миллат ва озодлик гоълари ташкил қилади. У 1911 йили “Падарқуш” драмасини яратди.

Беҳбудий янги усулдаги мактабларнинг илк тарғиботчи ва асосчиларидан бири, шунингдек, ана шу мактаблар учун дарсликлар ҳам яратган йирик маърифатпарвардир.

Беҳбудий 1917 йилги февраль ва октябрь воқеаларидан кейин Туркистоннинг мустақил, озод бўлиши учун тинмай курашди ва шу йўлда ўз жонини фидо қилди. У Туркистоннинг миллий давлат қурилиши масаласини ўртага ташлади. Ўз халқи тараққиётини нафақат маърифатда, балки унинг сиёсий макомининг кескин ўзгаришида, ўз мустақиллигини қўлга киритишида деб билди. Унинг “Ҳақ олинур, берилмас!” деган сўзлари жадидларнинг шиорига айланди. У Туркистон Мухториятини олқишлади. Унинг ҳукуматига аъзо сифатида сайланди. Туркистон Мухторияти қонга ботирилгандан сўнг у сиёсатдан бош тортди ва Самарқандда маориф бўлими мудири бўлиб ишлади. Лекин мустақиллик умидларидан воз кечмади.

Советлар ҳукуматининг қирғинлари, адолатсизликлари авжига келганда, бу ҳолни жаҳонга маълум қилиш учун йўлга отланган Беҳбудий Бухоро амири томонидан ҳибсга олиниб, 1919 йилнинг баҳорида Қарши шаҳрида қатл этилади.

М.Беҳбудий қабрининг қаердалиги номаълум.

МУНАВВАР ҚОРИ

(1878–1931)

Адиб, мураббий, муҳаррир, маърифатпарвар, жамоат арбоби Мунаввар қори Абдурашидхон ўгли 1878 йилда Тошкент шаҳрининг Шайх Хованд Тоҳур даҳаси Дархон маҳалласида мударрис оиласида туғилди. Тошкентдаги Юнусхон мадрасасида ўқиди, сўнгра таҳсилни Бухорода давом эттирди, Тошкентга қайтгач, Дархон масжидида имомлик вазифасини бажаради.

Мунаввар қори XIX асрнинг охиридан бошлаб жадидчилик ҳаракатларида фаол иштирок эта бошлади. 1901 йилда ўз ховлисида, кейинчалик Тошкентнинг турли даҳаларида жадид мактабларини очади. Бу мактаблар учун 1907 йилда “Адиби аввал”, “Адиби соний” дарсликларини яратади. “Тажвид ал-Қуръон”, “Ер юзи” сингари қўлланмаларни тузиб, нашр этади. Болалар учун қатор шеърӣ ва насрий хикоялар ёзади.

У 1909 йили Тошкентда “Жамияти хайрия” уюшмасини тузади ва “Турон” номли жамиятни очади. Мунаввар қори 1906 йилда дастлабки ўзбек матбуоти намуналаридан бири “Хуршид” газетасини нашр этди. Кейинчалик “Нажот”, “Кенгаш” газеталарида бош муҳаррир, “Садон Туркистон”да эса бўлим муҳаррири бўлиб хизмат қилади.

Мунаввар қори 1917 йил февраль инқилобидан кейин Туркистонда демократик миллий давлатчиликни тузиш гоҳисини илгари сурди. У Қўқонда ташкил топган Туркистон Мухториятини қўллаб-қувватлади.

Шўро даврида у ўзининг очик маърифий ишларини ва яширин сиёсий ҳаракатларини давом эттирди. 1918 йилнинг апрелида Туркистон халқ дорилфунунининг асосчиси ва ректори этиб сайланади. Унинг саъй-ҳаракати билан 1918 йил 2 июнда дорилмуаллимин иш бошлайди. У 1918 йилда “Турк ўчоғи” илмий-маърифий жамиятини ташкил қилади.

Мунаввар қори 20-йилларда ўзбек юртининг мустақиллиги учун кураш вазифасини ўз олдига қўйган “Миллий иттиҳод” ва “Миллий истиқлол” яширин ташкилотларига раҳбарлик қилган.

20-йилларнинг ўрталарида миллий зиёлиларни таъқиб қилиш кучайиши натижасида Мунаввар қори ҳамма лавозимлардан четлаштирилади. Бироқ ҳатто катагон ҳам Мунаввар қори Абдурашидхон ўглини истиқлол гоҳларидан қайтара олмади.

У 1929 йилда қамокқа олинади ва 1931 йилда отиб ўлдирилади. Унинг хоки Москвадаги Ваганково қабристонидадир.

МУСО САИДЖОНОВ

(1893–1937)

Бухоро жадидчилигининг йирик намояндаларидан ва тараққиёт йўлида миллий ҳаракатнинг фаол қатнашчиларидан бири. Мусо Саиджонов 1893 йили Бухоро шаҳрида савдогар оиласида тугилган. Мирараб мадрасасини ботириб, Когондаги рус-тузем мактабида ўқиган. М.Саиджонов илмга қизиқиб, араб, форс, туркий тиллар, адабиёт, тарих ва география билан жиддий шугулланади. 1913 йилдан жадидчилик ҳаракатига қўшилиб, 1917 йилда “Ёш бухороликлар” партиясининг ташкилотчиларидан бири бўлади. У партия марказий кўмитасининг аъзоси этиб сайланган. Лекин Мусо Саиджонов табиатан инкилобий ҳаракатларга қарши бўлиб, ислохотларни тадрижий йўл билан ўтказиш тарафдори эди. Шунинг учун ҳам у 1917 йил Бухородаги жадидлар томонидан уюштирилган намоёишга қарши бўлган. Амир билан жадидлар ўртасидаги музокарада қатнашган. Мусо Саиджонов ўзбек халқи ўзгача миллий тараққиёт йўлидан боришига ишонган. Унинг сиёсий қарашлари коммунистик мафкурага зид бўлган, шунинг учун ҳам у 1920 йилда Ёш бухороликларнинг коммунистик йўналишдаги гуруҳига кирмаган. Кейинчалик у сиёсатдан узоклашиб, маориф соҳасида фаолият кўрсатган.

Мусо Саиджонов умрининг охиригача илмга садоқатли бўлган ва Ўзбекистондаги тарих фани бўйича йирик олим ва биринчи профессорлардан эди. Унинг сафдошлари Саиджоновни зехни баланд, заковати юксак, маданиятли, покиза ахлоқли инсон сифатида билишган.

У 1935 йилда ўзбек олимларидан биринчи бўлиб шарқшуносларнинг III конгрессида қатнашади. Унинг илмий асарлари тарихнинг энг муҳим даври — ўрта асрлар архитектура ёдгорликлари ва нодир қўлёзмаларини тадқиқ этишга бағишланган.

Ўзбек миллий зиёлиларининг кўзга қўринган вакили сифатида тоталитар тузумнинг жадидчилик тарихини бузиб кўрсатганига қарши чиққани, ўзбек давлатчилиги тарихига ҳолисона ёндошгани учун у 1937 йилда қатагон қилинган.

Мусо Саиджонов қабрининг қаердалиги номаълум.

МУҲАММАДШАРИФ СЎФИЗОДА

(1869—1937)

Маърифатпарвар зиёли, шоир Муҳаммадшариф Сўфизода ўзбек маданияти тарихида ёрқин из колдирган зотлардандир.

Муҳаммадшариф Эгамберди ўгли 1869 йил 29 январда Чустда тугилди, унинг отаси пичокчи — ҳунарманд эди. У маҳалласидаги кўшниси Манзура отинда савод чиқарди. 1893—1898 йилларда у Қўқонда яшади ва мадрасада таълим олди. Қўқон адабий мухитининг машҳур шоирлари Муқимий, Мухйи, Завкий, Нодим Намангоний билан яқин муносабатда бўлди. Бўлажак шоир дастлабки шеърларига Муқимий тавсияси билан “Вахший” тахаллусини қўллади.

Сўфизода 1893 йилда она шаҳри Чустда боёнларни, чор амалдорларини, мутаассибларни ҳажв қилувчи шеърлари учун “бадасл”, “беадаб”, “дахрий” деб айбланади ва ўлимга ҳукм қилинади. Шоир ўз ватанини тарк этишга, 14 йил турли мамлакатларда истиқомат қилишга мажбур бўлди.

Сўфизода 1900—1913 йилларда Ўрта Осиёнинг турли шаҳарларида, Тифлис, Боку, Арабистон, Хиндистон, Туркияда бўлди. У қаерда яшамасин, Тошкент, Кавказ, Қрим, Оренбург, Туркияда чоп этиладиган газеталар билан алоқасини узмади. Унинг мақолалари, шеърлари “Туркистон вилоятининг газети”, “Садои Туркистон”, “Садои Фаргона” газеталарида мунтазам чиқиб турди.

1913 йилда Сўфизода чет эл сафаридан Чустга қайтиб келади ва усули жаҳид мактаби очади. Камарсада кишлоғида етим болалар учун “Дорулайтом” (“Етимлар уйи”) ва катталар учун кечки мактаб ташкил қилади. Бу мактабларда у она тили, хандаса каби фанларни ўқитди.

1914 йилда Сўфизода Туркистон миқёсида ҳукм сураётган ижтимоий-сиёсий, маънавий таназзулни фош этувчи “Чустилар бизлар” шеърини эълон қилади. Шеър бошидан охиригача “усули қадим”чиларга — мутаассибларга нисбатан аччиқ киноя, асар қахрамонларининг ўзини ўзи фош этиши услубида ёзилган эди.

Бу тўқнашувдан кейин Сўфизода ўз ватани Чустдан қувғин қилинди. У Тўрақўрғон яқинидаги Шаҳанд кишлоғида усули жаҳид мактаби очди. Сўфизоданинг бу ишида Тўрақўрғон қозиси, маърифатпарвар, шоир, педагог Исҳоқхон тўра Ибрат яқиндан ёрдам берди.

Сўфизода шўролар ҳукумати даврида ҳам халқига чин дилдан хизмат қилаверди ва адабий-ижодий, педагогик фаолият билан шуғулланди. 1937 йилда шоир “халқ душмани” деб эълон қилиниб, қамоққа олинди.

М.Сўфизода қабрининг қаердалиги номаълум.

ОБИДЖОН МАХМУДОВ

(1858—1936)

1233/2

Давлат, жамоат ва сиёсат арбоби, Туркистоннинг йирик сармоядорларидан бири. Обиджон Абдулхолиқ ўгли Махмудов Фарғона тараққийпарварларининг пешқадам вакилидир. У Петербург университетини тамомлаган, халқимиз орасидан етишиб чиққан биринчи тоғ-кон мухандиси эди.

Унинг ташаббуси ва бевосита раҳбарлиги остида 1914 йили Кўконда босмахона ташкил қилинади ва Фарғона жадиdlарининг “Садои Фарғона” газетаси нашр этила бошлайди. Мазкур босмахонада “Садои Фарғона” билан бирга рус тилида “Ферганское эхо” газетаси ҳам нашр этилади. “Садои Фарғона” газетаси нафақат Туркистонда, балки Россия мусулмонлари орасида ҳам машхур бўлган.

Обиджон Махмудов жадиd матбуотида долзарб мақолалари билан қатнашиб, маърифат, озодлик, хурлик ғояларини тарғиб этишга, халқнинг онгини, савиясини кўтаришга интилди.

О.Махмудов Туркистоннинг мустақил республика бўлиши тарафдори ва бунга етишиш учун фаол ҳаракат қилган жадиdlардан бири эди.

1917 йилда Туркистон Мухторияти ҳукумати ташкил этилгач, О.Махмудов Озиқ-овқат ноziри вазифасига сайланади. Орадан кўп ўтмай, 1918 йил февраль ойида Туркистон Мухторияти большевиклар томонидан зўрлик билан ағдарилади. Шундан сўнг жадиdlарнинг бир қисми ўз ғоя ва мақсадларини совет ҳокимияти идораларига жойлашган ҳолда амалга оширмоқчи бўладилар. О.Махмудов ҳам шу кезларда совет давлати идораларида хизмат қилиб, миллатпарварлик, тараққийпарварлик фаолиятини давом эттирди.

Атоқли маърифатпарвар Обиджон Махмудов 1936 йилнинг 21 ноябрида вафот этди.

ПОЛВОННИЁЗ ҲОЖИ ЮСУПОВ

(1863–1936)

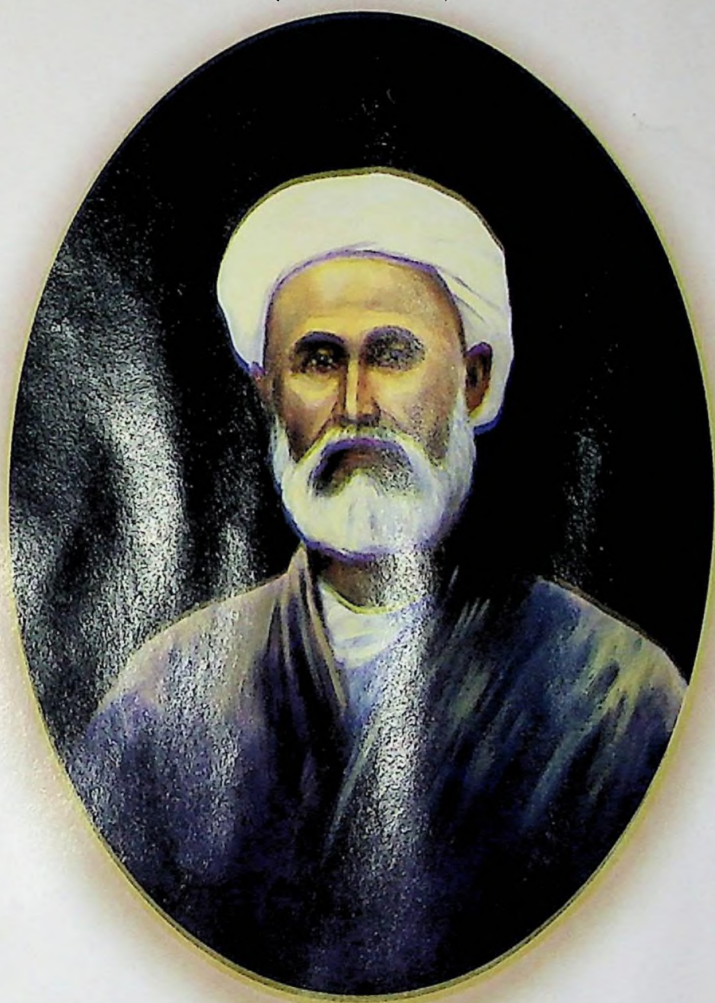
Ўзбек халқининг тараққийпарвар сиймоларидан, Хива жадидлари ва “Ёш хиваликлар” партиясининг раҳбарларидан бири Полвонниёз хожи Юсупов 1863 йили Хива шаҳрида савдогар оиласида туғилган. 1871 йилга қадар ота-онасининг, улар вафотидан кейин эса амакиси Юсуфбойнинг қўлида тарбияланган. 13 ёшида эски мактабда ўқиб, савод чиқарган. Мактабни биткизгач, савдо ишлари билан шуғулланган.

Полвонниёз 1877 йилда амакиси билан Москвада бўлади. Кейинчалик 1885 йилда жадид мактабини тугатади. У араб, форс ва рус тилларини яхши билган. 1904 йилда Туркия, Миср, Сурия мамлакатларида ва Макка шаҳрида бўлади. Полвонниёз 1917 йил 4 апрелда Хива хонига тақдим этилган давлат бошқарувида ислохотлар ўтказиш тўғрисидаги манифестнинг тузувчиларидан бири эди. Хива хонининг жадидларга қарши сиёсати натижасида у 1918—1920 йилларда Тошкентга ўтиб кетади ва у ерда мухожирликда бўлиб, “Ёш хиваликлар” партиясини ташкил қилади ва унга раис этиб сайланади. Хива хонлиги тугатилгач, 1920 йил 30 апрелда Хоразм Халқ Совет Республикаси Нозирлар кенгаши раиси лавозимига тайинланади. 1926 йил 10 январдан Хоразм вилоят Ижроия кўмитаси раисининг хўжалик бўйича ўринбосари бўлиб ишлайди. Кейинчалик Ичанқалъа музейида хизмат қилади.

Полвонниёз Юсупов 1936 йилда вафот этади.

САИДАҲМАДХЎЖА СИДДИҚИЙ – АЖЗИЙ

(1864–1927)

Миллий уйғониш даврининг йирик вакилларида бири, шоир.

Саидахмад Сиддиқий — Ажзий 1864 йил Самарқанд вилоятининг Жомбой тумани Ҳалвойи қишлоғида хунарманд оиласида таваллуд топди. Ёшлиғида отаси вафот этиб, бобоси қўлида вояга етди. Янгаси қўлида савод чиқарди. Кейин Самарқанд ва Бухоро мадрасаларида тахсилни давом эттирди. Шарқ классик адабиётини кунт билан ўрганади, араб, форс, озарбайжон ва кейинчалик рус тилини ўзлаштиради.

1880-йиллардан ўзи ҳам анъанавий усулдаги шеърлар машқ қила бошлади. Бироқ замонасининг буюк кишиларидан бири сифатида эътироф этилишига унинг маърифатчилик фаолияти ва ижоди сабабдир.

1901 йил ҳаж сафарига отланади. Бир қатор Шарқ мамлакатларида бўлиб, ислом дунёсидаги янгиликлар билан танишади, бир неча муддат Жиддада Россия элчихонасида тилмочлик қилади. Сўнг Москва, Петербург шаҳарларини айланиб, Тифлисга ўтади. Нихоят Самарқандга қайтиб, 1903 йил Ҳалвойи қишлоғида янги мактаб очади.

Шоир кейинги бутун ҳаётини ана шу муқаддас ишга сарф этди. Ўзи очган мактабда табиий фанлар, араб ҳамда рус тилларидан сабоқ берди, дарсликлар тузди.

Сиддиқий вақтли матбуот нашрларида ҳам фаол иштирок этди.

Ватан, илм-маърифатга бағишланган мақолалари билан Козон, Оренбург ва Кавказдаги нашрларда ҳам қатнашди. 1914 йили ўз ташаббуси билан “Зарафшон” номли кутубхона очди.

1910-йилларда шоир “Айн ул-адаб” (“Адаб кўзи”) ва “Ганжинаи ҳикмат” (“Ҳикматлар хазинаси”) номли ўзбек ва тожик тилларидаги икки шеърый тўпламини ҳамда “Миръоти ибрат” (“Ибрат ойнаси”), “Анжумани арвоҳ” (“Рухлар йигини”) номли дostonларини яратди.

Сиддиқий 1917 йили “Иттифок” ташкилоти томонидан шаҳар думасига вакил қилиб сайланди. Самарқанд мусулмон шўросининг раис муовини, вилоят адлия нозири бўлиб ишлайди. Лекин у 1921 йилдан барча расмий ишлардан воз кечиб, қишлоғида, ўзи очган мактабда муаллимликни давом эттиради.

1926 йили қаттиқ касалланиб, 1927 йилнинг июль ойида Самарқандда вафот этади.

САИДНОСИР МИРЖАЛИЛОВ

(1884–1937)

Атокли маърифатпарвар, Туркистондаги миллий озодлик ҳаракатининг таникли намояндаларидан бири Саидносир Миржалилов 1884 йили Туркистон шаҳрида таваллуд топган.

Ёшлигидан ўта зийрак, тadbиркор ва меҳнаткаш бўлган Саидносир тужжорлик фаолиятини кичик бир газлама дўконини очишдан бошлаган. Кўп ўтмай, у Туркистонда биринчи жадид мактабини ташкил этган. 1914 йилда пахта заводини куриб, Туркистоннинг таникли бойлари ва савдогарларидан бири сифатида шуҳрат қозонган.

С.Миржалилов 1917 йил сиёсий фаолиятга ўтади. Февраль инқилобидан сўнг у Тошкентда ташкил этилган “Шўрои исломия” ташкилотининг фаол аъзоларидан бирига айланди. Туркистон мустақилликка эришишини орзу қилган Саидносир Миржалилов тижоратчи сифатида топган сармоясининг катта қисмини миллий иттиҳод ва истиқлол учун олиб борилган курашга бағишлади. Туркистон Мухторияти ҳукуматининг барпо этилишида фаол иштирок этди ва ҳукумат аъзоси этиб сайланди. Мухторият қонга ботирилиб, унинг раҳбарлари таъқиб остига олинган, С.Миржалилов хорижга кетишга мажбур бўлди ва дастлаб Самарага бориб, Туркистонда рўй бераётган хунрезликларга чек қўйиш йўлларини ахтарди, сўнг Туркия ва Тифлистеда бир муддат яшади. Большевиклар эълон қилган умумий афвга ишониб, у 1921 йили ватанига қайтди. У “Туркистон” савдо-саноат ширкатини ташкил қилиб, ундан тушган фойда эвазига “Кўмак” жамияти орқали истеъдодли ёшларни Германия ва бошқа мамлакатларга ўқишга юбориш, “Нашри маориф” жамияти фаолиятини авж олдириш ишига ўз улушини қўшди. Лекин большевиклар қузатувидан озод бўлмаган С.Миржалилов 1925 йил 12 декабрь куни ҳибсга олиниб, Соловецк оролларида қамоққа юборилди. У уч йиллик қамоқ муддатини ўтаганидан кейин 1932 йили яна беш йил муддатга қамалади, ниҳоят 1937 йил 21 июль куни такрор ҳибсга олиниб, ўша йилнинг 25 октябрида отиб ташланди.

Саидносир Миржалилов қабрининг қаердалиги номаълум.

ТўЛАГАН ХЎЖАМЁРОВ – ТАВАЛЛО

(1882–1937)

Тўлаган Хўжамёров – Тавалло XX аср бошлари Тошкент адабий мухитининг кўзга кўринган намояндаларидан эди.

У 1882 йили Тошкентнинг Кўкча даҳасида зиёли оилада туғилди. Аввал эски мактабда, сўнг Бекларбеги мадрасасида таҳсил олди. Бекларбеги мадрасаси бу даврларда Тошкент адабий ҳаётининг марказларидан бири эди. Тавалло шу ерда Каримбек Камий, Мискин, Хислат, Юсуф Сарёмий каби замонасининг атокли шоирлари билан танишади. Айниқса, Юсуф Сарёмий билан яқин алоқага киришиб, уни ўзининг пири, устози сифатида эътироф этади. “Тавалло” деб тахаллус олиши ҳам мазкур устоз даъвати билан бўлади.

Тавалло ўзи яшаб турган воқелик моҳиятини, Туркистоннинг чор истибдоди остида ҳуқуқсиз, забун бир қисматга маҳкум эканлигини англаган паллада, яъни 1905-йиллардан бошлаб жадидчилик ҳаракатларига қўшилади. Бу ҳаракатнинг барча муҳим жабҳаларида иштирок этади. Хусусан, миллий матбуотимизнинг илк намуналари ҳисобланган “Тараққий”, “Шухрат”, “Садои Туркистон”, “Садои Фаргона” газеталарида унинг шеър ва мақолалари мунтазам чиқиб туради. 1914 йил августида тошкентлик тараққийпарвар ёшлар томонидан ташкил этилган “Нашриёт” ширкати муассислари қаторида Тўлаган Хўжамёров номи ҳам учрайди. 1913 йилнинг ўрталарида Тошкентда биринчи миллий театр труппаси фаолият бошлайди. 1914 йилнинг 27 февралда “Колизей” театр биносида намойиш этилган “Падаркуш” спектакли шу труппанинг илк миллий театр томошаси эди. Тавалло бу ҳаракатнинг ҳам ташкилотчилари ва жонқуярлари қаторида кўринади. Ана шу воқеага бағишлаб махсус шеърлар ёзади.

1916 йили Тавалло ўзининг матбуотда эълон қилинган ва босилмаган шеърларини тўплаб, “Равнак ул-ислом” номи билан чоп эттиради. Тўпламда етмишга яқин шеър жамланган бўлиб, уларнинг деярли барчаси маърифатпарварлик руҳи билан йўғрилган.

Тавалло 1917 йил октябрь тўнтаришидан сўнг турли идораларда ишлади. “Муштум” журналида ҳажвий шеърлар билан фаол иштирок этди.

Шоир 1937 йили кўплаб сафдош ҳаммаслақлари қатори ҳақсизлик қурбони бўлди. Ҳибсга олиниб, қамокда вафот этди.

Тавалло қабрининг қаердалиги номаълум.

УБАЙДУЛЛА ХЎЖАЕВ

(1880—1938)

Жадидчилик ҳаракатининг йирик намояндаларидан бири, давлат ва сиёсат арбоби Убайдуллахўжа Асадуллахўжа ўгли 1880 йили Тошкент шаҳрида туғилган. Рус-тузем мактабини тамомлагач, давлат муассасаларида таржимонлик билан шугулланган. Кейинчалик Саратов университетининг ҳуқуқшунослик факультетини муваффақият билан тамомлаган. Убайдулла Хўжаев дастлабки ўзбек адвокатларидан бири эди. Ўқишни тугатгач, у Тошкент округ судида адвокат бўлиб хизмат қилади. Ўз атрофига ёшларни тўплаб, “Умид” яширин жамиятини тузди. Кейинчалик бу ташкилот “Тараққийпарвар” деб номланиб, жадидларнинг асосий ташкилотларидан бирига айланди.

Убайдулла Хўжаев 1914 йилда маҳаллий сармоядорларнинг кўмагига таянган ҳолда “Садои Туркистон” газетасини ўз муҳаррирлиги остида чоп этади. У ушбу газета саҳифаларида миллий ўзликни англашга даъват этувчи, маҳаллий халқнинг сиёсий онгини оширишга хизмат қилувчи кўплаб мақолалар эълон қилади. Газета ёпиб қўйилгач, Убайдулла Хўжаев Андижонга келади ва рус тилида “Туркестанский голос” газетасини нашр этади.

1917 йил февраль инқилобидан кейин у Туркистондаги мустақиллик ва тараққиёт учун миллий ҳаракатнинг фаол раҳномаларидан бирига айланади. Тошкент “Шўрои исломия” ташкилотига раис, Бутунроссия мусулмон шўросига эса аъзо этиб сайланади. У 1917 йилда бўлиб ўтган барча Туркистон ва Бутунроссия мусулмонлари съездларида иштирок этади. Қўқонда бўлиб ўтган IV фавқулудда ўлка мусулмонларининг съезди уни Туркистон Мухториятининг Ҳарбий ноziри этиб сайлайди. Туркистон Мухторияти тор-мор этилгач, Убайдулла Хўжаев Оренбургга боради ва Бошқирдистон Мухторияти ҳукуматини тузишда фаол иштирок этади.

1920—1938 йилларда совет ҳокимиятига зид бўлган сиёсий қарашлари учун уни бир неча бор тазйик остига оладилар. 1938 йилда барча тараққийпарвар ўзбек зиёлилари қатори у ҳам катагонга учрайди ва отиб ташланади.

У.Хўжаев қабрининг қаердалиги номаълум.

ФАЙЗУЛЛА ХЎЖАЕВ

(1896—1937)

Атоқли давлат ва сиёсат арбоби, Бухоро жадидчилигининг фаол иштирокчиси, “Ёш бухороликлар” партиясининг раҳбарларидан бири Файзулла Хўжаев 1896 йили Бухоро шаҳрида йирик савдогар оиласида туғилган. У ёшлигида эски мактабни битаириб, Бухоро мадрасасида ўқиган. 1907—1912 йилларда Ф.Хўжаев Москвада шахсий ўқитувчилардан таълим олган. 1913 йилдан жадидлар сафида фаолият кўрсатган ва халқ орасида маърифат тарқатиш билан шугулланган. 1917 йилдан у “Ёш бухороликлар” партиясининг ташкилотчиларидан биридир. Бухоро жадидлари сўл кантининг инқилобий руҳдаги аъзоларидан бўлиб, 1920 йилда амирни тахтдан ағдаришга ҳаракат қилади.

1920 йилда Туркистонда муҳожирликда бўлиб, “Ёш бухороликлар” партиясининг Туркистон бюросини ташкил қилган. Ф.Хўжаев томонидан тузилган партиясининг дастури шариат асосида бўлиб, халқнинг миллий анъаналари ва ўзига хос хусусиятларини эътиборга олган ҳолда Бухорода халқ демократик республикасини ташкил этишни мақсад қилиб қўйган эди.

Бухоро амира тахтдан ағдарилгач ва ҳокимият Ёш бухороликлар қўлига ўтгандан сўнг Ф.Хўжаев ҳукумат раҳбари этиб сайланади. Бу лавозимда у мустақил сиёсат олиб боришга, Россия ва хорижий мамлакатлар билан тенг мулоқот қилишга интиланган. 1922 йилда у Германияга чет эл савдо компаниялари ва йирик савдогарлар билан шартнома тузишга борган.

1925 йилда Ф.Хўжаев Ўзбекистон Халқ нозирлари кенгашининг раиси этиб сайланди. У ўз фаолиятида ўзбек халқининг иқтисодий ва маданий равнақига хизмат қилувчи тадбирларни амалга оширишга интилади. Ф.Хўжаев совет тузуми томонидан миллий зиёлиларнинг фаолиятини чеклаш сиёсатига қарши чиқди. У узок йиллар давомида марказнинг тазйиқи остида ишлашга мажбур бўлди. 1926 йилда жадидчилик тарихига бағишланган “Бухоро инқилоби тарихига материаллар” китоби учун компартия томонидан қаттиқ таъқибга олинди.

Ф.Хўжаев ҳукумат раҳбари сифатида Ўзбекистоннинг халқ хўжалиги (пахтачилик, ирригация, капитал қурилиш, чорвачилик)ни ривожлантиришга, маориф ва маданиятни равнақ топтиришга ҳаракат қилди, бироқ янгича тусдаги мустамлака шароитида бу интилишларнинг бефойда эканини кейинроқ англаб етди.

Ф.Хўжаев 1937 йилда қатағон қилинди ва ўлимга маҳкум этилди.

Ф.Хўжаев қабрининг қаердалиги номаълум.

УНУТИЛМАС СИЙМОЛАР

Жадидчилик ҳаракатининг намояндалари

Абдулла Авлоний	1878—1934
Абдулла Қодирий	1894—1938
Абдурауф Фитрат	1886—1938
Абдулвоҳид Бурҳонов — Мунзим	1875—1934
Абдулҳамид Чўлпон	1897—1938
Ашурали Зоҳирий	1885—1937
Абдуқодир Шақурий	1875—1943
Бобоохун Салимов	1874—1929
Исҳоқхон тўра Ибрат	1862—1937
Маҳмудхўжа Бехбудий	1875—1919
Мунаввар қори	1878—1931
Мусо Саиджонов	1893—1937
Муҳаммадшариф Сўфизода	1869—1937
Обиджон Маҳмудов	1858—1936
Полвонниёз ҳожи Юсупов	1863—1936
Саидахмадхўжа Сиддиқий — Ажзий	1864—1927
Саидносир Миржалилов	1884—1937
Тўлаган Хўжамёров — Тавалло	1882—1937
Убайдулла Хўжаев	1880—1938
Файзулла Хўжаев	1896—1937

- Лойиха раҳбари: юридик фанлари доктори,
профессор
А.А.Азизхўжаев
- Матнлар муаллифлари: тарих фанлари доктори
С.С.Аъзамхўжаев
тарих фанлари доктори
Д.А.Алимова
филология фанлари номзоли
Ш.Т.Ризаев
- Расомлар: Т.Қ.Кузиев
С.Г.Рахметов
А.Т.Икромжонсў
М.Н.Нуригдинов
И.И.Мансуров

© Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат ва жамият қурилиши академияси
© «Академия»

Dizayner: Petr Annenkov ©
Muharrir: To'liqin Tog'ayev
Musahhih: Barnobek Eshpo'latov
Suratkash: Marat Baltabayev
Komputer ta'minotchisi: Denis Makarenko
ART-PRESS

